

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2012.002>

Arūnas Gumuliauskas **Odzwierciedlenie przemian
życia politycznego Litwy
końca XX w. w historiografii
litewskiej**

Ze względu na swe ważne usytuowanie geopolityczne w ciągu wieków państwo litewskie przeżyło niejedyn zasadniczy przełom, po którym następowały kardynalne zmiany życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Szczególnie wiele takich przemian przyniósł wiek XX. Odbudowanie państwowości, okupacja sowiecka i hitlerowska, wreszcie odrodzenie niepodległości – nie były to jedynie przypadkowe wydarzenia historyczne.

Największy wpływ na te przeobrażenia miały czynniki zewnętrzne, nieograniczające się tylko, jak twierdzi się w litewskiej historiografii¹, do interesów Rosji czy Związku Sowieckiego w krajach bałtyckich. Jest to znacznie szerszy problem. Doświadczenie historyczne wskazuje, że rozwój państwowości Litwy na różnych etapach był najbardziej uzależniony od geopolitycznych przemian, które zachodziły w całej Europie. Czynniki zewnętrzny wpływał najczęściej na procesy odbudowy czy zaniku naszego państwa. Oczywiście, te procesy nie byłyby możliwe również bez czynników wewnętrznych. Nie zawsze były one jednoznaczne. Litwa nieustannie pozostawała w kręgu zainteresowań dużych sąsiednich państw, co często wiązało się z agresją. Dlatego można twierdzić, że podstawowe zmiany państwowości Litwy były możliwe tylko w przypadku syntezy przyczyn

¹ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo II-osios*, XII t., I dalis, Vilnius 2008, s. 17–18.

wewnętrznych i czynnika zewnętrznego, wśród których podstawową rolę odgrywa ten ostatni.

Po drugiej okupacji sowieckiej naród litewski powstał do walki o odrodzenie niepodległości. Po zakończeniu wojny partyzanckiej walkę zbrojną zamieniła walka pasywna, która toczyła się przez cały okres sowiecki. Ona też stała się podstawowym czynnikiem wewnętrznym zmian państwowości Litwy, który wreszcie podniósł naród ze snu. Opór pasywny nie był jednolity. W historiografii Litwy wspomina się kilka jego form: a) publiczne akcje protestu politycznego, b) działalność organizacji podziemnych, c) ruch dysydencki². Prócz tego, aktywniej do walki o niepodległość włączył się Kościół katolicki. Jego działalność w tym kierunku jest nacechowana autonomią. W oporze pasywnym można doszukać się pewnych tendencji. Jeśli publiczne akcje protestu politycznego odbywały się najczęściej w dużych miastach republiki (Wilno, Kowno), to w działalność organizacji podziemnych i ruchu dysydenckiego włączyli się ludzie z całej Litwy.

Do odrodzenia narodu litewskiego przyczynił się znacznie koniec zimnej wojny. Symbolem tego historycznego wydarzenia stało się obalenie muru berlińskiego. Jednak był to długi i skomplikowany proces, na który wpłynęło kilka czynników: stanowcza pozycja USA w kwestii samookreślenia narodów i rozwoju demokracji, polityczny i gospodarczy kryzys Związku Radzieckiego, polityka na rzecz przebudowy Michaiła Gorbaczowa, ruchy narodowo-wyzwoleńcze w Europie Środkowej i Wschodniej.

Istnienie czynników zewnętrznych oraz wewnętrznych stworzyło warunki do powstania na Litwie ruchu narodowo-wyzwoleńczego i odbudowy niepodległości. Dzień 11 marca 1990 r. stał się nowym punktem periodyzacji historii naszego państwa. W historiografii powstało pojęcie drugiej (II) Republiki Litewskiej, które wniosło nowe zmiany do życia politycznego kraju.

Okres ruchu narodowo-wyzwoleńczego rozpoczął się 3 czerwca 1988 r. i kardynalnie przeobraził życie polityczne kraju. Od tej chwili dla większości mieszkańców Litwy cel nadrzędny stanowiło odrodzenie niepodległości. Takie przemiany w świadomości mieszkańców kraju były spowodowane upadkiem systemu komunistycznego, stopniową przemianą społeczeństwa w naród politycznie świadomy, uznaniem *de facto* walki o państwowość.

Gdy mówimy o odrodzeniu nowoczesnej demokratycznej Litwy, nie możemy nie wspomnieć o dużych stratach narodu i państwa, poniesionych

² *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius 2005, s. 419.

w okresie panowania sił obcych. Była to okupacyjna polityka fizycznego i duchowego ludobójstwa, której sensem było zniszczenie tradycyjnego państwa i życia społecznego. Dlatego Litewski Ruch na rzecz Przebudowy (Sajūdis) w pierwszej kolejności został powołany jako samodzielny, niezależny ruch na rzecz odnowienia społeczeństwa, wzmocnienia postępu społecznego, którego celem było odrodzenie tradycji, zapoznanie szerokich mas z historyczną drogą Litwy, pielęgnowanie mowy ojczystej. W końcu Sajūdis przekształcił się w organizację, która stanęła na czele politycznego wyzwolenia narodu. W dniu 15 lutego 1989 r. Sajūdis otwarcie zadeklarował ideę odrodzenia niepodległości Republiki Litewskiej. Aby wprowadzić w życie tę ideę, należało zmienić tradycje życia politycznego w kraju. Za czasów okupacji sowieckiej wszystkie ważniejsze decyzje były podejmowane „odgórnie”. Zwykli ludzie nie mieli możliwości uczestniczenia w zarządzaniu krajem. Sajūdis, dążąc do celu podstawowego, musiał ująć ster rządów w swoje ręce.

Sajūdis, kierując się nauką ruchu Mahatmy Gandhiego – satjagraha, proklamował ideę pokojowego oporu³. Indiom taka polityka przyniosła pozytywne efekty. Dnia 15 sierpnia 1947 r. Anglicy uznali wreszcie niepodległość Indii. Obierając drogę „śpiewającej rewolucji”, Litwini nie mylili się, czego dowodem były krwawe wydarzenia w Tbilisi i Baku.

Wraz z odrodzeniem niepodległości 11 marca 1990 r. rozpoczął się etap drugiej (II) Republiki Litewskiej, który kardynalnie zmienił życie mieszkańców kraju. Zasadniczo zmieniło się również życie polityczne. Stopniowo zanikała polityczna jedność ludzi, pojawiał się podział ideologiczny. Sajūdis z samodzielnego niezależnego ruchu przekształcił się w organizację społeczną. Proces odrodzenia i tworzenia partii politycznych, który został zapoczątkowany jeszcze za czasów odrodzenia narodowego, w okresie drugiej Republiki Litewskiej nabrał przyspieszenia. Duży wpływ na polaryzację sił politycznych miała radykalizacja Sajūdisu. Będące u władzy siły umiarkowane zaczęły tracić swą pozycję. Niesnaski, które pojawiły się w bloku parlamentarnym Sajūdisu do lata 1990 r., spowodowały powstanie pierwszych klubów poselskich w Radzie Najwyższej – Sejmie Restytucyjnym. Frakcje centrum, umiarkowanych, postępu narodowego były podstawą powstania nowych ruchów społeczno-politycznych. Dnia 2 sierpnia 1992 r. w Szawlach odbyło się założycielskie zebranie Litewskiego Ruchu Centrum

³ J. Skirius, *Mahatma Gandis. Istoriniai asmenys ir jų epocha*, Kaunas 1997, s. 106–107.

(LRC)⁴. Po roku LRC przekształcił się w partię polityczną, która usankcjonowała na Litwie trójczłonowy system partyjny.

Granice chronologiczne rozpatrywanego problemu obejmują dwa okresy: odrodzenia i drugiej (II) Republiki Litewskiej, które zasadniczo zmieniły życie polityczne kraju. Okres pierwszy jest ściśle związany z powstaniem i działalnością Sajūdisu. Tutaj pojawia się problem, gdyż chronologiczne granice istnienia Sajūdisu jako samoistnego niepodległego ruchu nie są jednoznacznie określone. Należy przyznać, że nie ma wątpliwości co do początku działalności Sajūdisu. Wszyscy przyznają, że 3 czerwca 1988 r. powołanie grupy inicjatywnej Sajūdisu zapoczątkowało okres odrodzenia narodowego. Natomiast koniec działalności Sajūdisu, jako samodzielnego, niezależnego ruchu na rzecz odnowienia społeczeństwa, wzmocnienia postępu społecznego, jest datowany t różnie. Ten problem można wyjaśnić następująco. Sajūdis praktycznie przekształcił się w organizację społeczną, gdy 1 maja 1993 r. powołano partię Związek Ojczyzny (konserwatyści Litwy). Tymczasem *de facto* ten proces rozpoczął się latem 1991 r. Wówczas doszło do ideologicznego rozłamu w Sajūdisie. Polityczne podziały rozpoczęły się w lecie 1992 r., gdy aktywni członkowie Sajūdisu powołali litewskie ruchy centrum, umiarkowanych, postępu narodowego, które samodzielnie brały udział w wyborach do Sejmu. Politolodzy nazywają taką ewolucję Sajūdisu dwiema falami reform⁵. Pierwsza reforma, zdaniem politologów, przejawiała się w wydzieleniu się umiarkowanego i prawego skrzydła w latach 1990–1991, co spowodowało formowanie bardziej jasnej tożsamości ideologicznej. W 1992 r., po nieudanych wyborach do Sejmu, nastąpiła druga reforma, podczas której prawe skrzydło Sajūdisu w okresie opozycji parlamentarnej przekształciło się w Związek Ojczyzny⁶.

Dzień 11 marca 1990 r. kardynalnie zmienił tok historii naszego narodu. W historiografii Litwy powstał nowy termin – druga Republika Litewska. Szkoda, ale na ten obiekt historycy patrzą nadal podejrzliwie, jakby odwołując się do słów lidera Sajūdisu – Vytautasa Landsbergisa, wypowiedzianych jeszcze w 1990 r.: „Drogi i przeszkody ku Niepodległości jeszcze nie są przedmiotem historii”⁷.

⁴ *Centrizmas Lietuvoje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, red. A. Gumuliauskas, Šiauliai 2004, s. 30.

⁵ *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, red. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, Kaunas 2004, s. 308.

⁶ *Ibidem*, s. 308–309.

⁷ V. Landsbergis, *Atgavę viltį. Pertvarkos tekstų knygelė*, Vilnius 1990, s. 5.

Z tego względu nie można mówić o żadnej historycznej periodyzacji owego okresu. Dlatego pozostaje zaufać politologom, którzy rozpatrują historię życia politycznego drugiej Republiki Litewskiej. Z punktu widzenia demokracji nie wydzielają oni punktów odniesienia i analizują proces jako jednolity, rozpoczęty jeszcze w 1990 r. i trwający do dziś⁸. Z innej strony, Litwa w badaniach politologów jest nazywana państwem ze skonsolidowaną demokracją oraz skonsolidowaną gospodarką rynkową, ale nie państwem efektywnej demokracji. Demokracja nie jest możliwa bez partii politycznych, rządu partyjnego i systemu partyjnego. Rozwój tego ostatniego politolodzy dzielą na trzy etapy: 1) 1988–1992, 2) 1992–2000, 3) od 2000 r.⁹ W pierwszym etapie, według nich, liczba efektywnych partii na Litwie była mniejsza niż dwie, co odzwierciedlało system dwupartyjny¹⁰. W drugim okresie w kraju istniał system wielopartyjny z partią dominującą. Po wyborach do Sejmu w 2000 r. na Litwie ukształtował się równomierny system wielopartyjny. Niestety, ufa mu tylko kilka procent obywateli, którzy zresztą demokrację nazywają demokracją oligarchów. Chcąc znaleźć wyjaśnienie tego problemu, należy wrócić do źródeł odrodzenia naszej niepodległości – napotkamy tu mnóstwo usprawiedliwiających obiektywnych i subiektywnych przyczyn. Należy przyznać, że Litwa była pierwszym krajem, który musiał przejść jeszcze niezbadaną drogę od totalitarnego imperium azjatyckiego ku demokracji europejskiej, od gospodarki planowej ku rynkowej. Ta droga była bezpośrednio związana z walką przeciwko agresji sowieckiej, z krachem starego systemu gospodarczego. Uznaje się, że w latach 1988–1991 odrodzenie niepodległości niejednokrotnie zajmowało ważniejsze miejsce niżeli demokratyzacja¹¹. Oprócz tego, osoby, które stały u steru władzy, nie miały doświadczenia w kierowaniu państwem, nie miały konkretnej wizji nowej Litwy, programu odrodzenia i rozwoju państwowości. Rozpoczęła się tułaczka w labiryntach, które tolerował naród dzięki pozytywnemu ładunkowi emocjonalnemu oraz wierze w perspektywę lepszego życia. Naród utożsamiał ideały wolności z dostatkiem materialnym, dla którego gotów był przejść różne próby. Taki stan był spowodowany zespoleniem przeciwko agresji sowieckiej i obawą przed powrotem systemu totalitarnego. Niestety, te ostatnie czynniki wpłynęły również na chaotyczne

⁸ *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, s. 47.

⁹ *Ibidem*, s. 305.

¹⁰ *Ibidem*, s. 317.

¹¹ *Ibidem*, s. 45.

poczynania nowej władzy, które były skierowane na ratowanie gospodarki kraju przed całkowitą ruiną. W owych czasach najważniejsza była obrona odzyskanej wolności, a potem tworzenie różnorodnych programów społecznych i gospodarczych. Po uzyskaniu przez Litwę międzynarodowego uznania i wprowadzeniu w życie strategicznego celu – niepodległości, Sąjūdis rozszarpał się, transformował w samodzielne siły polityczne, działające w konkretnym polu ideologicznym. Świadczy o tym kompromisowy wariant konstytucji z 25 października 1992 r. (na wpół parlamentarny, na wpół prezydencki ustrój), wyrażający ówczesny bilans sił politycznych.

Wraz z przedterminowymi wyborami w 1992 r. zaczął wyczerpywać się kredyt zaufania narodu do władzy. Niezadowolenie ludzi podsycala nie tylko tragiczna sytuacja materialna, socjalna, ale też różnorodne skandale w szeregach władzy, na które reagowano szczególnie boleśnie. Z innej strony, ludzie nie mieli informacji, że przyjdzie im borykać się z problemami w warunkach dzikiego kapitalizmu (bankructwa banków i kompanii inwestycyjnych, totalna „prychwatyżacja”, inflacja, bezrobocie, wymuszanie haraczu, prostytucja i in.). Ludzie nie byli do tego przygotowani. Rada Najwyższa – Sejm Restytucyjny (dalej RN-SR) nie potrafiła uchwalić ustawy o desowietyzacji, która mogłaby stać się kamieniem węgielnym tworzenia państwowości i wpłynąć na zasady tworzenia nowej biurokracji. Niestety, dokument szybko zmieniał swą treść, dotykając coraz to szerszych grup ludzi, aż w końcu powstało niebezpieczeństwo antagonizacji narodu. Zaisztiała sytuacja zrodziła fenomen głosowania „przeciw”. Potwierdziły to wyniki wyborów do Sejmu w 1992 r., które wyeliminowały możliwość szybkich reform państwa, a nawet ewentualność zastosowania „terapii szokowej”. Zapoczątkowana polityka „krok po kroku” skazała kraj na bycie „wiecznie perspektywicznym”. Można twierdzić, że na jesieni 1992 r. dokonano antysajudistowskiego przewrotu, wraz z którym zdławiono duch Sąjūdisu, stosunek do politycznej uczciwości, idealizmu, romantyzmu. Nowa władza przeszła do realizacji swych interesów, nazwanych publicznie pragmatyzmem. W społeczeństwie ukształtowało się mniemanie, że nowi urzędnicy, z powodu braku kompetencji, nie potrafili „okiełznać” zachodzących w kraju procesów i że te zadania potrafi wykonać należycie doświadczona stara nomenklatura. Tak stworzono podstawy do powstania i upublicznienia się przemalowanego trójkolorowego biurokratyzmu. Wpłynął na to również brak systemu kontroli. Paradoksalnie, ale przeciwko biurokratyzmowi, tylko czerwonemu, walczone w okresie odrodzenia.

Zacząła pojawiać się tendencja do protegowania „swoich”, która objęła nie tylko strefy najwyższej władzy, ale także instytucje państwowe średniego szczebla. W miejsce zasady „władza – człowiekowi”, do której tak dążono, formuje się pojęcie „człowiek dla władzy”. Niniejsze zasady gry nie były ignorowane i po następnych wyborach do Sejmu. W czasie formowania biurokracji zaczyna panować interes partyjny. Właśnie interesem, nie ideologią, różni się teraz jedna partia od drugiej. Pierwszym zwiastunem tej zmiany była powołana w 1990 r. Litewska Demokratyczna Partia Pracy (LDPP), która otwarcie deklarowała „zachowanie zatracanych pozycji nomenklatury”¹². Ignorowanie ideologii w działalności partii, sprawiło, że obywatele całkowicie stracili do niej zaufanie. Brak wizji przyszłości kraju, erozja systemu partyjnego zmusiły szeregowego obywatela do wiary w jedyną wartość – pieniądź. Wydaje się, że ilość pieniędzy, a nie kompetencja ludzka może zapewnić perspektywę życia. Tak formuje się społeczeństwo konsumpcyjne, ignorujące odwieczne cnoty (wolność, niepodległość, naród i in.) i zmieniające je na wartości materialne. Taki motyw przewodni panował podczas kampanii agitacyjnej w sprawie członkostwa Litwy w Unii Europejskiej. Dzień 1 maja 2004 r. stał się ważnym punktem w periodyzacji historii państwa litewskiego. Już dzisiaj tę datę uważa się za koniec drugiej Republiki Litewskiej¹³.

Tylko ostatnio Sajūdis doczekał się należytej uwagi historyków. Społeczeństwu przedstawiono monografie naukowe, artykuły i zbiory źródeł na powyższy temat. Wśród wspomnianych wydań w pierwszej kolejności należy wymienić monografię Česlovasa Laurinavičiausa i Vladasa Sirutavičiausa¹⁴, której tematem jest historia polityczna Litwy w latach 1988–1990. Studium jest oparte nie tylko na dokumentach archiwalnych, ale też na wspomnieniach i ocenach uczestników wydarzeń tamtych lat. Mimo że najwięcej uwagi poświęcono Sajūdisowi, za podstawowy swój cel autorzy przyjęli analizę życia politycznego wspomnianego okresu. Sajūdis, jako obiekt studium naukowego, ma określoną historię, powiedziałbym nawet – tradycję historiograficzną. Jako jeden z pierwszych problem ten zaczął studiować

¹² *Šiandieninė Lietuva: viltys ir realybė: forumo medžiaga*, red. J. Kauneckienė, Šiauliai 2006, s. 12.

¹³ R. Ozolas, *2004-iejį, Lietuva: antrosios Respublikos pabaiga*, Vilnius, 2005; idem, *Ant imperijos slenksčio (Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai)*, Vilnius 2010; idem, *Antroji Lietuvos Respublika: galimybės, realybė ir palikimas*, [in:] *Lietuva: dabarties realijos ir ateities vizijos: forumo medžiaga*, red. A. Gumuliauskas, Šiauliai 2010, s. 38–49.

¹⁴ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, op. cit.

przedstawiciel wychodźstwa, profesor uniwersytetu Wisconsin Alfred Erick Senn¹⁵. Autor, który z zewnątrz przyglądał się rewolucji duchowej narodu, a w niektórych wydarzeniach sam brał udział, ujawnił kulisy życia politycznego kraju w lecie i jesieni 1988 r. Autor nie unikał rozważań, czasami i subiektywnych ocen, jednakże dawał pierwszeństwo analizie faktów. Studium spotkało się na Litwie z pozytywnymi recenzjami¹⁶. Jest to pierwsza z prób kompleksowego spojrzenia na procesy polityczne Litwy okresu odrodzenia. Ten temat pod kątem regionu bałtyckiego rozpatrywał Anatol Lieven w swej książce o drodze Litwy, Łotwy i Estonii do niepodległości¹⁷. Te dwie monografie stały się podstawą dalszych studiów Litwy w okresie niepodległości. Nieco później Alfred Erick Senn w innej pracy analizował stosunki między Litwą okresu niepodległości a ZSRR¹⁸. Była to pierwsza naukowa analiza relacji między tymi dwoma krajami. Należy jednak zaznaczyć, że autor studium patrzy na stosunki ZSRR i małych państw oczami komentatora z Zachodu, a nie osoby dobrze znającej rzeczywistość.

Można zauważyć, że naukowe badania Sajūdisu nabierają przyspieszenia wraz z przybliżaniem się dat jubileuszowych niepodległości Litwy. Na przykład podczas obchodów 5-lecia drugiej Republiki Litewskiej w Instytucie Historii Litwy zorganizowano konferencję naukową, na której aktywiści Sajūdisu i historycy dokonali retrospektywy wydarzeń politycznych, skupiając swą uwagę na okolicznościach i czynnikach wyzwolenia kraju¹⁹. Podczas obchodów 10-lecia tego samoistnego ruchu ukazało się nawet kilka studiów, w sposób kompleksowy ukazujących przesłanki powstania Sajūdisu oraz cechy jego działalności²⁰. Na konferencji politycy i działacze społeczni, członkowie ruchu narodowego rozpatrywali okoliczności powołania Sajūdisu, jego rozwoju, stosunków z władzami komunistycznymi. W artykułach ukazano zmianę form oporu wobec reżimu okupacyjnego, przesłanki ruchu narodowo-wyzwoleńczego i odbudowy niepodległości. Algimantas

¹⁵ A. E. Senn, *Bundanti Lietuva*, Vilnius 1992.

¹⁶ Č. Bauža, *Alfred Erich Senn, Bundanti Lietuva. Vilniaus mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 1992, 188 s.; *Alfred Erich Senn. Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius 1997, 186 s., [in:] *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius 1998, s. 422–428.

¹⁷ A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelyje į nepriklausomybę*, Vilnius 1995.

¹⁸ A. E. Senn, *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius 1997.

¹⁹ *Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai. Konferencijos medžiaga*, red. V. Kašauskienė, Vilnius 1998.

²⁰ *Lietuvos Sajūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Konferencijos medžiaga*, red. D. Blažytė, V. Kašauskienė, Vilnius 1998; A. Liekis, *Lietuvių tauta, 3 knyga*, Vilnius 1998.

Liekis przedstawił drogę narodu litewskiego do wyzwolenia od czasów pierwszej okupacji sowieckiej do powołania pierwszej grupy inicjatywnej Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy Sajūdis. Prócz tego, w książce zamieszczono stenogramy zebrań-dyskusji (2–3 czerwca 1988 r.), które odbyły się w Pałacu Naukowców i Litewskiej Akademii Nauk. Stenogramy opracowano na podstawie nagrań magnetofonowych spotkań. Z okazji dziesięciolecia Sajūdisu w Litewskim Muzeum Narodowym zorganizowano wystawę, w której katalogach, prócz ikonografii, oferowano różnorodne listy czy wspomnienia współczesnych²¹. Podczas obchodów 20-lecia Sajūdisu zapoczątkowano wydawanie serii książek „Kronika zdrady” („Išsivadavimo metraštis”), poświęconej okresowi odrodzenia i życiu politycznemu drugiej Republiki Litewskiej. W jednej z nich zamieszczono artykuły Vytautasa Landsbergisa, Sigitasa Tamkevičiausa, Vidmantasa Vališaitisa, Zity Šličiute oraz innych szacownych polityków, działaczy kultury, nauki, pisanych na podstawie referatów, wygłoszonych na konferencjach i uroczystościach poświęconych 15-leciu nawiązania stosunków dyplomatycznych Litwy z państwami zagranicznymi i członkostwa kraju w ONZ²².

Analizę zmian życia politycznego okresu niepodległości starają się również przeprowadzić aktywiści Sajūdisu. Bronislovas Genzelis w swej pracy próbuje przejrzeć historię Sajūdisu od dni założenia ruchu do odrodzenia państwowości²³. Z drugiej strony, autor często prezentuje subiektywne zdanie, jego ustalenia nie zawsze są oparte na źródłach. Z tej przyczyny książka bardziej przypomina literaturę wspomnieniową niż naukowe studium historii odrodzenia narodowego. Członek grupy inicjatywnej, Sejmu Sajūdisu, Rady Sejmu, sekretarz odpowiedzialny Virgilijus Čepaitis opisał w swej pracy działalność Sajūdisu od chwili założenia do zwycięstwa w wyborach do Rady Najwyższej – Sejmu Restytucyjnego, który 11 marca 1990 r. ogłosił odrodzenie niepodległości Litwy. Na podstawie dokumentów i własnych wspomnień w bogato ilustrowanej książce autor szczegółowo opisuje działalność organizacyjną Sajūdisu, pokojową drogę odbudowy niepodległości, relacje z Komunistyczną Partią Litwy, Moskwą i zagranicą. Autor nie potrafił

²¹ *Lietuvos laisvės Sajūdis*, red. Ž. Būčys, B. Kulnytė, M. Matulytė, V. Nacickaitė, T. Šėma, Vilnius 1998.

²² *1991-ųjų sausis-rugsėjis: nuo SSRS agresijos iki tarptautinio pripažinimo*, red. A. Rupšytė, Vilnius 2008.

²³ B. Genzelis, *Sajūdis. Prieistorė ir istorija*, Vilnius 1997.

jednak w pełni wyzbyć się subiektywizmu podczas prezentacji niektórych wydarzeń historycznych²⁴.

Na przełomie wieków ukazała się monografia zbiorowa, w której po raz pierwszy zawodowi historycy dokonali analizy przesłanek powstania ruchu narodowo-wyzwoleńczego i działalności Sajūdisu, który drogą parlamentarną odradzał państwowość Litwy²⁵. W monografii przedstawiono także analizę naukową przebiegu pokojowego oporu państwa litewskiego i społeczeństwa wobec agresji komunistycznej, próby powrotu Litwy w skład ZSRR. Autorzy pracy bezpośrednio wiążą odrodzenie suwerenności Litwy z uznaniem Republiki przez subiekty prawne i na szczeblu polityki międzynarodowej. Mimo to książka nie może pretendować do miana wszechstronnego studium procesów wyzwolenia społeczeństwa litewskiego końca XX w., „śpiewającej rewolucji”, ruchu wyzwoleńczego i odbudowy państwa. Pełną analizę, zdaniem autorów, można przeprowadzić tylko wspólnymi siłami historyków, prawników, politologów, socjologów i innych naukowców, opierając się na szerokiej bazie źródeł historycznych i stosując nowoczesne metody badań²⁶. Omawiany problem był rozpatrywany również w innej kolektywnej monografii, uogólniającej badania najnowszej historii Litwy, która obejmuje 50 lat okupacji i aneksji Litwy²⁷. W książce znajduje się osobny rozdział, traktujący o odrodzeniu naszego narodu i odbudowie niepodległego państwa w latach 1987–1990. Życie polityczne kraju okresu odrodzenia niepodległości rozpatrują częściowo w swej monografii Česlovas Bauža i Petras Setkauskis²⁸. Z martwego punktu ruszono w dziedzinie badań wpływów Sajūdisu na mass media²⁹, szkolnictwo wyższe³⁰ i Kościół³¹.

²⁴ V. J. Čepaitis, *Su Sajūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius 2006.

²⁵ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais: kolektyvinė monografija*, Vilnius 2000.

²⁶ *Ibidem*, s. 11.

²⁷ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*.

²⁸ Č. Bauža, P. Setkauskis, *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius 2002.

²⁹ J. Tamošiūnas, *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija 1983–1993*, Kaunas 1994; A. Šimkūnas, *Kalbėsime, kol gyvi: Lietuvos radijas ir televizija atgimimo metais*, Vilnius 2001; *Lietuvos Sajūdis. Siekiant nepriklausomybės. Lietuvos Sajūdžio spauda 1988–1991 m.*, t. 1, d. 2, red. R. Batūra, Vilnius 2005.

³⁰ A. Nakas, *Vardan Lietuvos. Paspriešinimas okupacijoms aukštosiose mokyklose 1940–1991 m.*, Vilnius 2008.

³¹ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius 2002.

Historycy badali również konkretne akcje Sąjūdisu. Dużo uwagi poświęcono „łańcuchowi bałtyckiemu”. Romas Batūra napisał nawet kilka książeczek okazyjnych na ten temat³². Z okazji pierwszego dziesięciolecia Sąjūdisu ukazały się różnego rodzaju dzienniki okresu niepodległości, w których przedstawiono drogę ku wolności³³.

Nieco w innym aspekcie wydarzenia odrodzenia Litwy rozpatrywał Dainius Žalimas³⁴. To zapewne pierwsza próba spojrzenia na złożone procesy historyczne przez pryzmat zasad prawa międzynarodowego.

Przeglądając uważnie publikacje naukowe na temat Sąjūdisu, można zauważyć, że badania najczęściej ograniczają się do analizy wydarzeń tylko do momentu odzyskania niepodległości. Jednakże proces przekształcenia samoistnego niepodległego ruchu na rzecz odnowienia społeczeństwa w organizację społeczną pozostaje białą plamą historii. Przyczyn tego stanu rzeczy jest kilka; najważniejsza, według mnie, jest przyczyna polityczna. Historycy nie chcą łączyć swych badań z sympatiami politycznymi. Jednakże na badania nad tą problematyką już naprawdę przyszedł czas. Z drugiej strony, historycy w swych pracach zazwyczaj ograniczają się do analizy wydarzeń z czasów odrodzenia w stolicy kraju. Co prawda, i w tej dziedzinie jest coraz lepiej. Powstają prace naukowe i krajoznawcze, w których rozpatruje się okres odrodzeniowy w większych miastach Litwy³⁵, rejonach³⁶

³² R. Batūra, *Baltijos kelias – kelias į Laisvę 1989 08 23*, Vilnius 1999; idem, *Į laisvę Baltijos keliu 1989–2009*, Vilnius 2009.

³³ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1987–1989 metai: įvykių kronika*, red. V. Skuodis, Vilnius 1997; *Baltijos kraštų kelias į Nepriklausomybę, 1990–1991 metai: įvykių kronika*, red. V. Skuodis, Vilnius 1997; A. Kšanavičius, *Lietuvos Atgimimo dienoraštis*, Kaunas 1998; *Lietuvos sąjūdis ir valstybės atkūrimas, Panorama*, red. R. Batūra, Vilnius 1998; *Nepriklausomybės ir demokratijos žingsniai: 1989–1999 metų kronika*, red. P. Lapeikis, P. Masilionis, V. Paulauskas, Vilnius 1999.

³⁴ D. Žalimas, *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas. Pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*, Vilnius 1997.

³⁵ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, red. I. Vasinauskaitė, Vilnius 1998; K. Kaukas, *Sąjūdis Klaipėdoje. Dokumentinė knyga*, Klaipėda 1998; V. Valiušaitis, *Žygio draugams*, Kaunas 1996; *Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Kauno tarybos dokumentai*, [in:] *Kauno istorijos metraštis*, t. 2, red. K. Antanaitis, A. Kšanavičius, Kaunas 2000; *Lietuvos Sąjūdis Kaune*, [in:] *Lietuvių tauta ir pasaulis*, t. 6, red. A. Dumčius, A. Kšanavičius, Kaunas 2004; E. Juškienė, *Sąjūdžio gimimas ir veikla iki 1990-ųjų kovo*, [in:] *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, Panevėžys 2003; R. Žepkaitė, *Alytus Lietuvos išsilaisvinimo kelyje (1988–1990)*, [in:] *Alytaus istorinė raida nuo miesto užuomazgos iki nepriklausomybės atgavimo XX amžiaus pabaigoje*, Vilnius 2004; K. Kaukas, *Džiaugsmo ir nerimo metai*, Klaipėda 2008.

³⁶ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis Mažeikiuose 1988–1998 m.*, red. A. Poškus, Šiauliai 1998; V. Šopis, *Sąjūdis Šilutėje 1988–1998*, Klaipėda 1999; G. Ilgūnas, *Sąjūdis Jonavoje*

i nawet mniejszych miasteczkach³⁷. W dniach 13–14 czerwca 2008 r. na Wileńskim Uniwersytecie Pedagogicznym odbyła się konferencja naukowa pt. „Sajūdis na peryferiach Litwy 1988–1993”, na której po raz pierwszy rozpatrywano zmiany życia politycznego okresu odrodzenia na prowincji. Referaty, wygłoszone w trakcie konferencji, zostały wydane w oddzielnej publikacji³⁸. Dzięki niej można zapoznać się z działalnością Sajūdisu w Jurborku, Oniksztach, Janiszkach, Mariampolu, Rakiszkach i innych miejscowościach Litwy.

Można stwierdzić, że historycy, badający tematykę rozwoju politycznego drugiej Republiki Litewskiej, stawiają dopiero pierwsze kroki. Skupiają się na historycznej analizie życia politycznego stolicy. W 2008 r. ukazała się książka poświęcona 11 Marca – Dniu Odrodzenia Niepodległości Państwa³⁹. Vanda Kašauskienė⁴⁰ i Gediminas Ilgūnas⁴¹ rozpoczynają badania nad działalnością instytucji władzy centralnej Republiki Litewskiej. Spośród opublikowanych prac można wyróżnić studium o Gabinetcie Ministrów, działającym 10–13 stycznia 1991 r., oraz o tajemniczym zniknięciu premiera Albertasa Šimėnasa. Książka Gediminas Ilgūnasa ma większą wartość rów-

1988–1990, Kaunas 2004; A. Kavoliūnas, *Molėtų Sajūdis: 1988 10 02 Sajūdžio mitingas Molėtuose*, Vilnius 2008; *Sajūdis Šiaulių rajone*, red. E. Verseckaitė, Šiauliai 2008; V. Striukas, *Švenčionių rajono Sajūdžio ir Atgimimo kronika*, Švenčionėliai 1998; V. Valentukevičius, *Sajūdžio žingsniai Druskininkuose*, Druskininkai 1998; V. Alekna, *Sajūdis Širvintose*, [in:] *Širvintos. Lietuvos valsčiai*, Vilnius 2000; *Rokiškis ir 20 Sajūdžio metų: konferencijos pranešimai*, red. O. Mackevičienė, Utena 2008; *Mitingas prie Minijos: Lietuvos Persitvarkymo Sajūdžio Klaipėdos rajono dalyvių prisiminimai*, red. J. Petrauskas, Klaipėda 2008.

³⁷ R. Kliukienė, A. Liutviničiū, *Atgimimo kelyje*, [in:] *Vėliuona. Lietuvos valsčiai*, Vilnius 2001; R. Karpavičienė, *Atgimimas Raguvoje*, [in:] *Raguva. Lietuvos valsčiai*, Vilnius 2001; A. Gumuliauskas, *Lietuvos Persitvarkymo Sajūdis Gruzdziuose*, [in:] *Gruzdžiai. Lietuvos valsčiai*, Vilnius 2009.

³⁸ *Sajūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*, red. M. Tamošaitis, L. Truska, Vilnius 2009.

³⁹ E. Manelis, R. Samavičius, *Kovo 11-oji – Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės atkūrimo diena*, Vilnius 2008.

⁴⁰ *Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai*, red. V. Kašauskienė, Vilnius 1997; V. Kašauskienė, *Lietuvos Respublikos Vyrriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai. 1990–2007*, Vilnius 2007.

⁴¹ *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai, 1990*, red. J. Beinortas, J. Černiauskaitė, G. Ilgūnas, Vilnius 2000; G. Ilgūnas, *Lietuvos Respublikos XII Vyrriausybė 2001–2004*, Vilnius 2004; idem, *Lietuvos Respublikos I Vyrriausybė, 1990–1991 m.*, Vilnius 2008; idem, *Antroji Vyrriausybė: premjero paslaptis, 1991 m. sausio 10–13 d.*, Vilnius 2008; idem, *Algirdas Brazauskas*, Vilnius 2009.

niez dlatego, że zebrany materiał komisji Rady Najwyższej Litwy, dotyczący tego niejednoznacznie traktowanego zniknięcia, sam gdzieś zginął⁴².

Kronikarzem drugiej Republiki Litewskiej można nazywać Romualdasa Ozolasa, który w swoich pracach dokonuje analizy najważniejszych wydarzeń życia politycznego kraju w omawianym przez nas okresie⁴³. Szczególnie warta uwagi jest ostatnia książka (w formie dziennika)⁴⁴, napisana przez tego sygnatariusza Aktu Niepodległości, polityka, filozofa, odzwierciedlająca skomplikowany okres lat 1990–1992, kiedy to odbudowywano niepodległość Litwy, organizowano przeciwko niej pucz, blokadę gospodarczą. Okres niepodległości w Kownie oraz nieco późniejszy czas jest opisany w pracy Vidmantasa Valiušaitisa *Towarzystwom czynu (Žygio draugams)*⁴⁵. Okres 1988–1996 i wydarzenia tamtych lat otwierają szerszą perspektywę, co pozwala głębiej pojąć dramat historyczny współczesnej Litwy.

Niestety, w najnowszej historiografii Litwy nie poświęcono zbytnej uwagi dziejom partii drugiej Republiki Litewskiej. Jak dotąd, ukazał się tylko jeden zbiór artykułów, analizujących działalność konkretnych organizacji politycznych⁴⁶. W zbiorze dużo miejsca poświęcono odrodzeniu i rozwojowi idei centryzmu po 11 marca 1990 r. Po raz pierwszy w historiografii Litwy opisano powstanie i działalność Związku Centrum Litwy, Litewskiej (Narodowej) Partii Centrum, przedstawiono podstawy i perspektywy ideologii centrum. Algimantas Liekis badał proces zaniku Komunistycznej Partii Litwy⁴⁷. Niedostateczny poziom badań naukowych nad historią partii politycznych cechuje *Litewską encyklopedię powszechną*, w której pojawia się sporo nieścisłości⁴⁸.

⁴² G. Ilgūnas, *Antroji Vyriausybė: premjero paslaptis, 1991 m. sausio 10–13 d.*, s. 186.

⁴³ R. Ozolas, *Pirmieji atkurtosios Nepriklausomybės metai*, Vilnius 1992; idem, *Atgimimo ištakos. 1970–1980 m. Lietuvos kultūrinio gyvenimo štrichai*, Vilnius 1996; idem, *2001-ieji, Lietuva. Politinis metų portretas*, Vilnius 2002; idem, *2002-ieji. Lietuva: politinis metų portretas*, Vilnius 2003; idem, *2003-ieji, Lietuva. Politinis metų portretas*, Vilnius 2004; idem, *2004-ieji, Lietuva: antrosios Respublikos pabaiga*, Vilnius 2005; idem, *Lietuva. 1994–1997 metai: istorija karštomis pėdomis*, Vilnius 2007; idem, *Nepriklausomybė alternatyvų neturi: politinė publicistika*, Vilnius 2009.

⁴⁴ Idem, *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius 2010.

⁴⁵ V. Valiušaitis, op. cit.

⁴⁶ *Centrizmas Lietuvoje. Mokslinių straipsnių rinkinys*.

⁴⁷ A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, d. 1, Vilnius 1996.

⁴⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 12, Vilnius 2007, s. 192.

Tak więc podstawowa rola na polu badań naukowych dotyczących działalności partii politycznych drugiej Republiki Litewskiej przypadła w udziale politykom. Jako pierwsi ogłosili swe wyniki naukowcy, zorganizowani przez politologów z Uniwersytetu Witolda Wielkiego⁴⁹. Książka składa się z dwóch części. W pierwszej znajdziemy artykuły naukowe, poświęcone syntezie i analizie porównawczej rozwoju partii Litwy, ich popularności w społeczeństwie. Część druga składa się z artykułów o różnych partiach. Niestety, z przyczyn technicznych nie omówiono działalności wszystkich organizacji politycznych. Można przytoczyć jeszcze dwie pozycje, poświęcone rozwojowi partii politycznych i systemu partyjnego w kraju. Analizuje się w nich procesy odrodzenia partii i systemu partyjnego wraz z odrodzeniem niepodległości – w oparciu o motywację głosowania w latach 1992 i 1996. Na część dokumentalno-statystyczną składają się najważniejsze dokumenty i dane statystyczne wszystkich zarejestrowanych w kraju partii politycznych⁵⁰. Dużo w tej dziedzinie uczynił Alvidas Lukošaitis. Jego badania są opublikowane nie tylko we wspomnianej kolektywnej monografii, ale też w oddzielnych publikacjach⁵¹.

Politolodzy rozpatrują różne aspekty życia politycznego drugiej Republiki Litewskiej. Dużo uwagi poświęcają systemowi politycznemu, wyborom i innej problematyce⁵². Publicyści skupiają się też na wydarzeniach 2002–2004 r.

⁴⁹ *Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla*, red. A. Krupavičius, Kaunas 1996.

⁵⁰ *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. 1 knyga*, red. A. Jankauskas, E. Kūris, J. Novagrockienė, Kaunas 1997; *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. 2 knyga*, red. A. Jankauskas, E. Kūris, J. Novagrockienė, Kaunas 1997.

⁵¹ A. Lukošaitis, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1993; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1994; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1995; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1996; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1997; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1998; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 1999; idem, *Lietuvos Respublikos politinės partijos*, Vilnius 2000.

⁵² *Lietuvos nacionaliniai interesai ir jos politinė sistema. Konferencijos medžiaga*, red. E. Kūris, Vilnius 1995; *Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla*, Vilnius–Kaunas 1996; E. Šileikis, *Politinių partijų institucionalizavimas*, Vilnius 1997; J. Palidaukaitė, *Lietuvos politinė kultūra*, Kaunas 1997; *Seimo rinkimai 96¹. Trečiasis atmetimas*, red. A. Krupavičius, Vilnius 1998; *Interesų grupės, valdžia ir politika*, red. E. Kūris, A. Jankauskas, Vilnius 1998; *Šiuolaikinė valstybė*, red. J. Matakas, Kaunas 1999; *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*, red. A. Jankauskas, Kaunas 2001; I. Makaraitytė, *Politinės korupcijos prielaidos Lietuvoje*, Vilnius 2001; A. Astrauskas, *Vietos savivaldos samprata ir savivaldybės institucinė struktūra*, Vilnius 2003; *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, red. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, Kaunas 2004; *Lietuva po Seimo rinkimų 2004*, Vilnius–Kaunas 2005; R. Lazdynas,

na Litwie, gdy Sejm drogą impeachmentu usunął ze stanowiska prezydenta Rolandasa Paksasa⁵³. Socjopolityczny układ postsowieckiego społeczeństwa analizuje w swej monografii Ainė Ramonaitė⁵⁴.

Do publikowanych źródeł można dodać zbiór dokumentów ze Zjazdu Założycielskiego Sajūdisu⁵⁵. Prócz stenogramów posiedzeń można tu znaleźć statut Sajūdisu, program, rezolucję, różnorodne teksty ogłoszone na zjeździe, różne propozycje, listy, telegramy.

Do tej grupy źródeł można zaliczyć wydanie o charakterze encyklopedycznym, w którym zanalizowano powstanie Sajūdisu i podstawowe wydarzenia związane z jego działalnością polityczną w latach 1988–1991⁵⁶. W części pierwszej książki opublikowano artykuły znanych działaczy Sajūdisu i uczonych, którzy rozpatrują wyżej wspomniany okres. W części drugiej znajdziemy różne dokumenty Sajūdisu. Z okazji dziesięciolecia Sajūdisu wydano bardzo cenną książkę Reginy Kalindraitė⁵⁷. Składa się ona z dwóch części. W pierwszej zebrano skróty publicznych wystąpień w programach publicystycznych telewizji litewskiej, ze zjazdu deputowanych ZSRR, z konferencji prasowych w Sejmie i rządzie. Ze wstępu, który napisał Romualdas Ozolas, można wnioskować, że wypowiedzi te są autentyczne⁵⁸. W części drugiej znajdziemy wspomnienia autorki o wydarzeniach tych niezwykle lat (1989–1992).

Do źródeł można też zaliczyć wydania poświęcone konkretnym wydarzeniom historycznym, np. specjalną książkę o krwawych wydarzeniach stycznia 1991 r., w której zebrano dokumenty, wspomnienia świadków, kronikę wydarzeń⁵⁹.

Savivalda: filosofija, teorija, praktika, Šiauliai 2005; A. Ramonaitė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Vilnius 2007.

⁵³ E. Ganusauskas, *Taikinys Nr. 1*, Vilnius 2004; *Tarp dvejų Prezidento rinkimų: 2002–2004*, red. V. Laučius, Vilnius 2004.

⁵⁴ A. Ramonaitė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*.

⁵⁵ *Lietuvos Persitvarkymo Sajūdis. Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22–23 d.*, Vilnius 1990.

⁵⁶ *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sajūdis 1988–1991*, red. B. Genzelis, A. Rupšytė, Kaunas 2010.

⁵⁷ R. Kalindraitė, *Sajūdžio bylojimai. 1989–1992 metų užrašai. Išsivadavimo metraštis, 2-oji knyga*, Vilnius 2008.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁹ *Lietuva, 1991 sausio 13. Dokumentinė medžiaga*, red. Spaudos departamento leidybinė grupė, Vilnius 1991; *Lietuva 1991.01.13. Papildymai*, red. Spaudos departamento leidybinė grupė, Vilnius 1991; *Lietuva ir pasaulis 1991-ųjų sausyje. Svarbesnių įvykių kronika*, red. V. Skuodis, Vilnius 1995.

Przebieg odbudowy niepodległości Litwy ukazuje bardzo wiele różnych źródeł historycznych. Do takich należy zaliczyć przemówienia, dokumenty, wspomnienia, rozważania, oceny wydarzeń tamtych lat ówczesnych aktywnych polityków – Valdasa Adamkusa⁶⁰, Vytautasa Astrauskasa⁶¹, Egidijusa Biczkauskasa⁶², Algirdasa Mykolasa Brazauskasa⁶³, Bronislovasa Genzelisa⁶⁴, Arvydasa Juozaitisa⁶⁵, Gediminasa Kirkilasa⁶⁶, Bronislovasa Kuzmickasa⁶⁷, Vytautasa Landsbergisa⁶⁸, Romualdasa Ozolasa⁶⁹, Kazimiry Danuty Prunskienė⁷⁰, Vytautasa Radžvilasa⁷¹, Longinasa Šepetysa⁷²,

⁶⁰ V. Adamkus, *Likimo vardas – Lietuva: prisiminimai*, Kaunas 1997; V. Adamkus, *Trys metiniai pranešimai 1999–2001*, Vilnius 2001; V. Adamkus, *Penkeri darbo metai. Kalbos, interviu, laiškai*, Vilnius 2002; *Lietuva prie Adamkaus. Dedikacijos Prezidentui*, red. V. Ališauskas, Vilnius 2002.

⁶¹ V. Astrauskas, *Įrėminti laike. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius 2006.

⁶² E. Bičkauskas, *Pasirinkimas. Politiko autobiografija*, Vilnius 2000.

⁶³ A. Brazauskas, *Lietuviškos skyrybos*, Vilnius 1992; idem, *Penkeri Prezidento metai: įvykiai, prisiminimai, mintys*, Vilnius 2000; idem, *Apsisprendimas: [publicistika]*, Vilnius 2004.

⁶⁴ B. Genzelis, *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*; idem, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai?*, Vilnius 2005; idem, *Imperijai griūnant: žmonės, įvykiai, procesai*, Vilnius 2006; idem, *Užverstas puslapis [studija apie istorinius įvykius, procesus, kurie buvo svarbūs Lietuvai atgaunant Nepriklausomybę]*, Vilnius 2009.

⁶⁵ A. Juozaitis, *Valdžia ir laisvė*, Vilnius 1990; idem, *Ištvermės metai ir A. Brazauskas: 1990–1997 metų politinė patirtis*, Vilnius 2001.

⁶⁶ G. Kirkilas, *Politinės pastabos laikui. Straipsniai, apmąstymai, interviu, išpūdžiai*, Vilnius 1995.

⁶⁷ B. Kuzmickas, *Išsivadavimas: užsienio politikos epizodai, 1988–1991*, Vilnius 2006.

⁶⁸ V. Landsbergis, *Atgavę viltį: Pertvarkos tekstų knygelė*; idem, *Laisvės byla. 1990–1991: Kalbos, pranešimai, užrašai, laiškai, pokalbiai, interviu, įvairūs dokumentai*, Vilnius 1992; idem, *Kryžkelė: publicistikos rinkinys*, Vilnius 1996; idem, *Lūžis prie Baltijos: Politinė autobiografija*, Vilnius 1997; idem, *Sunki laisvė: 1991 m. rudenio–1992 m. rudenio*, Kn. 1: *Statom valstybė*, Vilnius 2000; idem, *Sunki laisvė: 1991 m. rudenio–1992 m. rudenio*, Kn. 2: *Sąjūdis opozicijoje. Parlamentinės demokratijos mokykla*, Vilnius 2000; idem, *Sunki laisvė: 1991 m. rudenio–1992 m. rudenio*, Kn. 3: *Išvesti Rusijos kariuomenę. Atvirame pasaulyje. Lyg ir godos*, Vilnius 2000; idem, *Būta ir pasakyta: mintys*, Vilnius 2002; idem, *Nauji dokumentai apie Sausio 13-ąją*, Vilnius 2003; idem, *Atpirkimas. Sausio 13-oji dokumentuose*, Vilnius 2004; idem, *Ilgosios dramos tyrimas. Apie Juro Abromavičiaus žūties nevyrimo komisijos veiklą ir kas iškilo*, Vilnius 2008.

⁶⁹ R. Ozolas, *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius 2007; idem, *Supratimai. Parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys*, Vilnius 2007.

⁷⁰ K. Prunskienė, *Gintarinės ledi išpažintis*, Vilnius 1991; eadem, *Iššūkis drakonui*, Kaunas 1992; eadem, *Išsivadavimo kaina*, Vilnius 1993.

⁷¹ V. Radžvilas, *Sunki laisvė: eseistika*, Vilnius 2005.

⁷² L. Šepetyš, *Neprarastoji karta: siluetai ir spalvos: atsiminimai*, Vilnius 2005.

Adolfasa Šleževičiusa⁷³, Vytautasa Šustauskasa⁷⁴, Antanasa Terleckasa⁷⁵. Z okazji 20-lecia Sąjūdisu wydano książkę, w której znalazły się wystąpienia członków grupy inicjatywnej Sąjūdisu i członków Sejmu na Zjeździe Założycielskim⁷⁶. Większa część opracowania składa się ze wspomnień tych szanownych działaczy politycznych i społecznych o ich drodze do Sąjūdisu, epizodach, które najbardziej utkwiły w pamięci. Ciekawa jest również lektura rozważań ojców Sąjūdisu o lekcjach historii naszego państwa. Na końcu książki znajdują się najważniejsze dokumenty Sąjūdisu. Należy stwierdzić, że w różnych wspomnieniach różnie traktowane są te same epizody historii Litwy. Często patrzy się na nie z perspektywy własnego „podwórka”. Algirdas Mykolas Brazauskas uważał Sąjūdis za część Litewskiej Partii Komunistycznej: „Spójrzcie na skład Sąjūdisu z tamtych lat! Ile w nim członków partii! Około połowy obranych na zjeździe Sąjūdisu członków Sejmu Sąjūdisu było członkami partii komunistycznej, a w radzie Sejmu Sąjūdisu komunistów było dwie trzecie!”⁷⁷. Pierwszy prezydent drugiej Republiki Litewskiej elementarnie nakreślił rolę Komunistycznej Partii Litwy w formowaniu nowego systemu politycznego w kraju. Według niego komuniści: „są ci sami, co i później pracowali na wysokich stanowiskach w Radzie Najwyższej – Sejmie Restytucyjnym Litwy, innych strukturach. Tylko jedni ochrztili się prawicowymi, inni – lewicowymi, jeszcze inni – centrystami”⁷⁸. W jakimś stopniu z Algirdasem Mykolosem Brazauskasem można się zgodzić, gdyż dzisiejszy system polityczny powstał dzięki pragmatykom i idealistom, którzy tak naprawdę byli sowieckimi ludźmi. Według nich w polityce nie było miejsca dla odcieni. Ludzie uznawali tylko czarne i białe.

Niestety, na Litwie nie powstało społeczeństwo obywatelskie, ze szczególnie dla każdego państwa ważną warstwą średnią. Nie powstał też funkcjonalny system partyjny.

⁷³ A. Šleževičius, *Tarp Scilės ir Charibdės*, Vilnius 1998; idem, *Metai, kai nebuvo didvyrių. Lietuvos įvykiai tuometinio Ministro Pirmininko akimis*, Vilnius 2008.

⁷⁴ V. Šustauskas, *Laisvė ir kraujas*, Kaunas 2006.

⁷⁵ A. Terleckas, *Trys politiniai laiškai*, Vilnius 1992; idem, *Dvidešimt penktieji Lietuvos okupacijos metai: rezistento dienaštis*, Kaunas 2006; idem, *Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki Nepriklausomybės, antra knyga*, Vilnius 2006.

⁷⁶ *Sąjūdis ateina iš toli: Sąjūdžio Inicjatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*, red. R. Gudaitis, A. Rybelis, A. Rupšytė, Vilnius 2008.

⁷⁷ A. Brazauskas, *Apsisprendimas*, s. 71.

⁷⁸ Ibidem, s. 149.

Konflikt między pragmatykami a idealistami, sięgający 18 listopada 1988 r., toczy się przez cały okres dwudziestolecia niepodległego państwa. Dwaj liderzy – Vytautas Landsbergis⁷⁹ i Algirdas Mykolas Brazauskas⁸⁰ – spór między Sąjūdisem i Litewską Partią Komunistyczną, jak też jego przebieg, tłumaczą diametralnie różnie.

*

Po rozpatrzeniu omawianego tematu możemy wysnuć następujące wnioski:

1. Sąjūdis, jako obiekt badań naukowych, ma pewną historię, może nawet tradycję historiograficzną. Jako jeden z pierwszych problem ten zaczął rozpatrywać przedstawiciel wychodźstwa, profesor uniwersytetu Wisconsin Alfred Erich Senn.

2. Analizę przemian życia politycznego okresu odrodzenia przeprowadzali także aktywiści Sąjūdisu Bronislovas Genzelis, Virgilijus Juozas Čepaitis. Jednakże oni często głoszą subiektywne opinie, przedstawiane wydarzenia i fakty nie zawsze są udokumentowane źródłami.

3. Dopiero w końcu XX–na początku XXI w. Sąjūdis doczekał się należytej uwagi historyków. Społeczeństwo uzyskało możliwość zapoznania się z monografiami naukowymi, artykułami i zbiorami źródeł na omawiany temat. Wśród tych wydań w pierwszej kolejności należy wspomnieć monografię Česlovasa Laurinavičiуса i Vladasa Sirutavičiуса, której tematem jest historia Litwy w latach 1988–1990. Studium jest oparte nie tylko na dokumentach archiwalnych, ale także na wspomnieniach i ocenach uczestników wydarzeń tamtych lat.

4. Przeglądając uważnie publikacje naukowe na temat Sąjūdisu, można zauważyć, że badania dotyczą najczęściej analizy wydarzeń do odrodzenia niepodległości. Jednak proces przekształcenia samoistnego niezawisłego ruchu na rzecz odnowienia społeczności w ruch społeczny pozostaje białą plamą historii. Składa się na to kilka przyczyn; najważniejsza z nich, moim zdaniem, jest przyczyna polityczna. Historycy nie chcą łączyć swych badań z sympatiami politycznymi. Jednakże na badania nad tą problematyką nadszedł już czas.

⁷⁹ V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos: Politinė autobiografija*, s. 124–126.

⁸⁰ A. Brazauskas, *Apsisprendimas*, s. 112–118.

5. W historiografii Litwy można dostrzec, że badania naukowe dotyczące Sajūdisu stają się coraz bardziej intensywne wraz z nadejściem jubileuszy odzyskania niepodległości Litwy.

6. Historycy w swych pracach najczęściej ograniczają się do analizy wydarzeń okresu odrodzenia jedynie w stolicy kraju. Podczas obchodów 10-lecia Sajūdisu zmieniło się to jednak na lepsze. Powstają prace naukowe i krajoznawcze, w których rozpatruje się okres odrodzenia w dużych miastach, rejonach, a nawet mniejszych miasteczkach.

7. Dzień 11 marca 1990 r. kardynalnie zmienił tok historii naszego narodu. W historiografii Litwinów powstał nowy termin – druga (II) Republika Litewska. Jednak na ten obiekt historycy patrzą nadal nieufnie. Dlatego nie możemy jeszcze mówić o żadnej historycznej periodyzacji tego okresu i musimy uwierzyć politologom, którzy zajmują się badaniami życia politycznego drugiej (II) Republiki Litewskiej. Z punktu widzenia tworzenia demokracji nie wydzielają oni żadnego punktu odliczenia i analizują ten proces jako proces ciągły, który rozpoczął się w 1990 r. i trwa do dziś.

8. Niedostatecznie jest badana historia partii drugiej Republiki Litewskiej. Widzimy to nawet w *Litewskiej encyklopedii powszechnej*, w której znajduje się sporo nieścisłości. W polu badań naukowych partii politycznych okresu drugiej Republiki Litewskiej główna rola przypada politologom.

9. Przebieg odbudowy drugiej Republiki Litewskiej jest ukazany w bardzo różnorodnych źródłach historycznych. Do takich należy zaliczyć przemówienia, dokumenty, wspomnienia, rozważania ważnych działaczy politycznych okresu odrodzenia i drugiej Republiki Litewskiej, a także oceny ich prac. Trzeba zaznaczyć, że w różnych memuarach niejednakowo traktuje się jednakowe epizody historii naszego kraju. Często patrzy się na nie przez pryzmat pozycji politycznych.

10. Wejście Litwy do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. stało się niezwykle ważnym punktem periodyzacji historii jej państwowości. Część historyków i polityków uważa tę datę za koniec drugiej Republiki Litewskiej.

Streszczenie

Sajūdis (litewski ruch niepodległościowy) jako obiekt badań naukowych ma pewną historię, a może nawet tradycję historiograficzną. Jedną z pierwszych osób, które zaczęły badać ten problem, był przedstawiciel litewskiej diaspory w USA, profesor Uniwersytetu Wisconsin Alfred Eric Senn. Zmiany w życiu politycznym Litwy

w okresie odrodzenia były analizowane również przez samych członków Sąjūdisu: Bronislovasa Genzelisa i Virgilijusa Juozasa Čepaitisa. Jednak często nie są oni w stanie uniknąć subiektywnych opinii o niektórych osobach, ich dane nie zawsze opierają się na źródłach. Dopiero pod koniec XX i na początku XXI w. Sąjūdis doczekał się właściwej uwagi historyków. Społeczeństwo zostało na ogół przedstawione w publikacjach naukowych, zbiorach artykułów i źródeł dotyczących konkretnych tematów. Po wnikliwej analizie publikacji naukowych dotyczących Sąjūdisu można zauważyć tendencję do ograniczania badań do okresu przed przywróceniem niepodległości Litwy w marcu 1990 r. Jednak proces transformacji spontanicznego ruchu odnowy społecznej w organizację publiczną nadal pozostaje białą plamą w historii. W historiografii II Republiki Litewskiej niewystarczająco dużo uwagi poświęcono historii litewskich partii politycznych. Ten obszar jest zdominowany przez politologów. Proces przywracania niepodległości Litwy znajduje odzwierciedlenie w bardzo różnych źródłach historycznych. Należą do nich m.in. wypowiedzi sławnych polityków, dokumenty, wspomnienia, przemyślenia na temat aspektów i perspektyw życia politycznego, a także ocena ich pracy przez innych. Należy również zaznaczyć, że interpretacje tych samych wydarzeń historycznych różnią się w poszczególnych wspomnieniach. Wydarzenia te są często postrzegane przez pryzmat politycznych poglądów autorów.

Reflections of changes in Lithuanian political life at the end of the 20th century in Lithuanian historiography (summary)

Sąjūdis (Lithuanian independence movement) as an object of scholarly investigation has a certain history or maybe even a historiographic tradition. One of the first who started to investigate this problem was the representative of Lithuanian diaspora in the US, professor of the University of Wisconsin Alfred Eric Senn. The changes of Lithuanian political life during the revival period were analyzed also by the Sąjūdis members themselves: Bronislovas Genzelis and Virgilijus Juozas Čepaitis. However, they often fail to avoid subjective views of certain personalities, their data is not always based on sources. Only at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries Sąjūdis received proper attention from historians. The society at large was presented with scholarly publications, collections of articles and sources on particular subjects. Among these publications one can distinguish the one written by Česlovas Laurinavičius and Vladas Sirutavičius which deals with the political history of Lithuania in 1988–1990. After the careful analysis of scholarly publications dealing with the topic of Sąjūdis, one may notice the

tendency to restrict the investigations of the events only prior to the restoration of Lithuanian independence in March 1990. However, the process of transformation of spontaneous social renewal movement into a public organization is still remaining a white spot in history. There are several reasons for this, the most important of which is, to my mind, political. Historians are not willing to confuse their scientific investigations with their political preferences. In the Lithuanian historiography one might notice a tendency for historical investigations of Sąjūdis to intensify prior to the anniversaries of Lithuanian independence restoration. Historians usually restricted their works to the analysis of the national revival period events taking place in the country's capital. True, during the tenth anniversary of Sąjūdis, the situation in this sphere improved as well. There appeared a number of works devoted to local history, which dealt with the revival period in the major cities, districts and even small towns of the country. March 11, 1990 has radically changed the historic development of our nation. There appeared a new term in Lithuanian historiography: the Second Republic of Lithuania. However, this object is still viewed with some suspicion by historians. Therefore it is not possible to talk about any historical periodization of this era and one must rely on political scientists. In terms of democracy building, they do not highlight any reference points and analyze this process as one whole, starting from 1990 and continuing to this day. In the historiography of the Second Republic not enough attention is devoted to the history of Lithuanian political parties. This area is also dominated by the political scientists. The process of re-establishment of Lithuanian independence is reflected in very diverse historical sources. They include the published political speeches of famous politicians, documents, memoirs, thoughts about aspects and perspectives of present-day political life, as well as evaluations of their works by others. One must also mark the fact that interpretations of the same historical events differ in various memoirs. These events are often viewed through the prism of writers' political views.

